

Borsi-Kálmán Béla: *Pseudo-fociesszék* című könyvéről

Borsi-Kálmán Béla neve számomra mindezidáig annak a történésznek a neve volt, akinek kötete a magyar–román kapcsolatokról, illetve a regáti, speciálisan a bukaresti népesség szociálpszichológiai jellegzetességéről, aspektusáról, gondolkodásáról, viselkedésmintájáról és -módjáról,¹ alapműnek számít. Szerény véleményem szerint e dolgozatot tanítani kellene történelemből az egyetemektől a magyar diplomataképzésig.² Szóval: számomra Borsi-Kálmán Béla neve egy első rangú, az *annalesi* iskolához közeli, magyar történezt jelentette.

Nem kevés meglepetést okozott számomra,³ mikor egészen véletlenül megláttam e tárgyalt kötet beharangozóját a neves L'Harmattan Kiadó *Facebook-oldalán*, ezek után drótpostán természetesen gratuláltam is, ugyanis valamikor – hasonlóképpen Borsi-Kálmánhoz – e sorok szerzője is a labdarúgó pályát szerette volna választani (de ahogyan a szerző találóan meghatározza mindezt a 8. oldalon: „*negyedbemaradt focista*” maradt), következtetésképpen jól – rosszul átérzi, érzi, mit jelent az, hogy labdarúgás, illetve labdarúgó, mondhatni kollégát fedeztem fel ebből a szempontból is a kötet szerzőjében.

Borsi-Kálmán Béla velem ellentétben azonban jóval „*szakosodottabb*”: 1953 és 1970 között Romániában, majd Magyarországon szocializálódott futballból, ezzel szemben számomra a foci mindössze néhány évet jelentett. De talán mindegy is: úgy az 50-es, 60-as, mint a 90-es évek Romániájában a foci szerepe, illetve politikai felhasználása, társadalmi fogadtatása sok szempontból hasonlított: a labdarúgás sokkal több volt egyszerű sportnál.⁴ Az, hogy több is marad-e, arra nem tudok válaszolni. Számos jel arra mutat, hogy igen – számos jel arra mutat, hogy nem! Szociológiai szempontból akkor is, illetve talán napjainkig is, de az 1980–90-es években még biztosan, a focistákat egyértelműen társadalmi nimbusz övezte, minderre pedig az *Előszóban* nagyon jól érez, illetve mutat rá a szerző (5–11. oldal).

Áttekintve a tartalomjegyzéket, az Olvasó rájöhet, hogy a kötet nem egyszerű focistatörténetek megörökítése, nem is mindössze futballszociológiai jellegzetességek elemzése, hanem – a foci szűrőjét felhasználva – rendkívülien komplex vizsgálatok olyan jelenségekről, amelyek alapjaiban határozták meg a 19., illetve a 20. század evolúcióját, mindezt pedig olyan eredeti módon ötvözve, színesítve, amelyet jómagam eddig a magyarországi történetírásban nem tapasztaltam: pl. a nemzettudat és nemzetépítés, nemzeti mítoszteremtés, a magyar, a francia és a román társadalom állapota kapcsolatát a focival ilyen mélységekben, szétágazóan elemezve nem olvashattam. Három, látszólag ellentétes nemzettudat (magyar, román, francia) és a foci szoros összefonódásáról van szó. De ne rohanjunk ennyre előre!

A különféle fejezetek elemzése előtt a kötet struktúrájáról szükséges néhány szót ejtenünk. A fejezetek között a legtöbb alkalommal nincsen logikai kapcsolat, annak ellenére, hogy egyesek esetében eléggé közeli, hasonló problémákat elemez. Talán célszerűbb lett volna éppen ezért a kötetet másféleképpen strukturálni.

Kezdjük az első fejezettel, amely a gyanús „*Puskas*”, tehát nem Puskás, címet viseli. Szóval: a „*Puskas*” (*nekrológ helyett*) egy tömény elemzésnek induló megemlékezés Puskásról, a legismertebb magyarról, a magyar és a spanyol bombázóról. A fejezetben

olyan kérdéseket boncolgat, mint például, mivel magyarázható Puskás emblemikus figurává válásának oka a rákosista Magyarországon, de a francói Spanyolországban is, mivel magyarázható személyének varázsa mindenhol, ahol megfordult, miért mondta felesége, hogy Madridba kerülésétől „fogva más ember lett, egyszerűen más ember, egy *spanyollal több*” (15. oldal), úgyszólván miért lett Puskás számára Spanyolország amolyan „*eldorádó*”, illetve mint edző miért dolgozott elsősorban diktatúrákban? Ahogyan fogalmaz a szerző: „... ez már nem a focirajongó, hanem a történész okvetetlenkedése.” És meglepő történészi magyarázatot olvashatunk, amire személyesen nem gondoltam volna: „*Puskás valahogy vonzódott a parancsuralmi rendszerekhez*” (17. oldal), de ahogyan folytatja: „*Ez persze így túl egyszerű s rosszhiszemű okoskodás volna – egyszersmind méltatlan Puskás legendásan megnyerő egyéniségéhez.*” (17. oldal) A következő sorokban ki is fejtí, mire gondolt valójában: különféle, modern kori történeti példák révén a spanyol és magyar történeti, geopolitikai, geokulturális helyzetek hasonlóságára, úgyszólván a magyar és spanyol társadalmak evolúciójának hasonlóságai bizonyítják, hogy miért is tudott olyan jól integrálódni Puskás a spanyol társadalomba, miért is futott be egy újabb nagyszerű karriert: „*Puskás spanyol elfogadottsága, nimbusza sohasem ért volna csaknem eposzi magaslatokra –, ha nincs mögötte a spanyol és a magyar (nemesi típusú) társadalomfejlődés már említett rokon vonásaiból és mentális mélyszerkezeteinek hasonlóságából következő, azokra visszavezethető csaknem csere szabatos megfelelés (kompatibilitás).*” (19. oldal) Eszme-, társadalom-, illetve politikatörténeti elemzés a javából.

A regényes II. fejezet egy olyan kérdés elemzését tűzte feladatul, amely a 20. század egyik magyar *hungarikumának* vizsgálatáról, illetve ennek mítosztalanításáról szól („*Egy magyar mítosz: az Aranycsapat*”) (23–44. oldal). Sajnos a magyar történetírás elég keveset foglalkozik⁵ úgy általánosan nemzeti mítoszokkal (pedig mint minden modern nemzet esetében, ezek nagyon is léteznek),⁶ ellentétben pl. elsősorban a Lucian Boia neve által fémjelzett román történetírással.⁷ A „*mítosztalanítás*” nem nemzetellenes (az is lehet, de szakszerű művelői esetében ez kizárható), ahogyan vádolták Romániában pl. Lucian Boiat, hanem éppen ezzel ellentétes: a világ minden nemzetének megvannak a maga mítoszai, ezeknek a történészek általi kritikai elemzése, felülvizsgálata lényeges a történelmi folyamatok jobb megértéséhez, amelyek viszont nemegyszer éppen a nemzet érdekét, illetve ennek jövőjét szolgálják.⁸

Mindezt azért tartottuk fontosnak leszögezni, mivel a *szerző* kritikus attitűdje az *Aranycsapat*tal kapcsolatban nem ez ellen van, nem is e világverő csapat úgynevezett lejáratásáról szól, hanem éppen fordítva: komplex módon próbálja vizsgálni és megérteni a világtörténelem egyik legjobb, az addig mindenkit elverő (csak gondoljunk a londoni 6:3-ra) focicsapatának *berni* fiaskóját. Mi volt a háttérben, a mitikus hősöknek látott és láttatott csapat svájci vereségében? E fejezet ellenére számomra az *Aranycsapat mítosza* megmarad, viszont olyan tényeket és adatokat tudhattam meg, nem is beszélve a nagyon érdekes szociálpszichológiai vizsgálódásokról, fejtegetésekről, amelyekről eddig személyesen fogalmam sem volt. Szóval miért lett 2:3 Bernben és miért nem mondjuk, 8:3 ismét, hiszen, „... akkor is tönkre kellett volna verni a német alakulatot, ha – Kocsis szavaival – mind a tizenegyen bordélyban töltik az éjszakát.” (35. oldal)? Ezen töpreng a *szerző* egy egész fejezeten át, de ezen töpreng azóta is minden futballszerető magyar identitású ember, hogy az a csapat, amelyik valószínűleg a focitörténet legjobbja volt, s talán leszámítva az 1970-es brazil válogatottat, a legtöbb tudással bírt a maga korában, hogyan bírt veszíteni egy Puskás által aposztrofált, „*falábú*” német válogatott ellen?

Mielőtt nekikezdenénk a kérdés boncolgatásához, szükséges feltennünk azt a kérdést is: miért Magyarországon alakult ki olyan jellegű fociláz az '50-es években? Ezt a szerző a sikertelen 19. századdal, a torzóban maradt nemzetépítéssel, illetve a trianoni traumával magyarázza: a focipálya maradt, ahol az összmagyar *natio* tagjai kiélhették történelmi frusztrációjukat. A szellemes magyarázat, nagy ívű történelmi háttérmagyarázattal tetszetős, arra (még) nem mernék válaszolni, hogy mennyire reális is. Hiszen – ahogyan majd a 8. fejezet kapcsán kitérünk rá – úgy általánosan nem volt jobb sorsa Közép- és Kelet-Európa többi népének sem. Jómagam „*földhözragadtabb*” maradnék: e magyar sportjelenséget inkább abból vezetném le, hogy a már osztrák–magyar alapokra szerveződött magyar foci egyszerűen előrébb tartott, mint általában az európai,⁹ ez pedig egyrészt óriási tömegtámogatást biztosított, mindegyre pedig természetesen a kommunista politikai hatalom is ráépült.

Szóval lássuk a szerző által rendszerezett okokat, amelyek a mitikus *Aranycsapat* berni vereségéhez vezettek:

1. A magyar–német 8:3-as meccs során Puskás átgondolatlan beszólását „... *mond meg ennek a falábúnak* [Werner Liebrichről, az akkori német válogatott egyik sztárjátékostól van szó], *hogy annyiszor viszem el a labdát a lába közt ahányszor akarom*”, amellyel porba alázta az ellenfél játékosát, a szerző nemcsak hogy nem tartja elégánsznak és sportszerűnek, de a berni vereség egyik okát is ebben látja. Az ezek utáni német becsúszás „eredményeképpen”, Puskás lesérülése azt jelentette, hogy nemcsak kihagyta a következő meccseket, illetve ezzel kiesett a formájából, hanem meginogott a vezéri pozíciója is a csapatban, ahogyan fogalmaz a szerző, az 1950 óta veretlen csapatgépezetbe homok került (35. oldal), illetve ahogyan emlékirataiban Otmar Walter megjegyezte: „*A magyarok idegesek – talán lelkileg össze is roppantak –, meg lehet verni őket*”. Ezt mintegy jelképezi, hogy az addig igazán megkérdőjelezhetetlen vezéregyenységnek számító Puskással a pályán – szóval a szimbolikus harctéren – Hidegkúti a legdurvábban üvöltözött. Aki focizott valamikor, illetve ismeri a pályák légkörét, tudja mit jelent ez: a vezér hatalma kikezdve, meginogva.

2. Puskás a sérülése miatt – véli a szerző – több helyzetet is kihagy, ami csak pszichikailag magyarázható: nem hitt annyira már önmagában. A korábban ezeket a helyzeteket százszázalékosan kihasználó Puskás megingott: megijedt volna élete legnagyobb lehetőségétől vagy mindez a sérüléssel magyarázható?

3. A döntőben Sebes Gusztáv szövetségi edző, szakterminológiával élve – mindmáig érthetetlenül –, felforgatta a csapatot (a 41. oldalon elsősorban). Mindezt senki nem mesélte el senkinek, és ahogyan a szerző fogalmaz, Puskás távozásával már soha nem is tudjuk meg ezeknek a döntéseknek a hátterét.

4. Különösebben ezzel sokat nem foglalkozom, csak megemlítem: a meccs előtti éjszakát a csapat egyik, vagy talán több tagja, nem az ágyban, pontosabban nem a saját ágyában töltötte. Minderre a szerző a 35–38. oldalon tér ki, a 36. oldalon pedig egy konkrét példát is szolgáltat: az első német gólnál hibázó magyar háttérvédő egy-két embere esetében több mint bizonyos, hogy nem pihentek a meccs előtt éjszakán.

Ezek az okok definiálhatóak mint a magyar önsorsrontás példái. Ha politikai, katonai, nemzeti szempontból a magyar katasztrófa Mohács, Trianon, akkor a magyar focinak az **Bern, 1954. július 4-e**. Ezzel szemben a németeknek *szociálpszichológiai* szinten, a vesztes világháború után, a fél világ gyűlöletétől kísérve, a *Das Wunder von Bern*¹⁰ visszaadta a lelkekben azt, amit Hitler és „csapata” földig romboltatott.

A szerző okfejtésével nagymértékben egyetértek; jéghideg kritika, de igaz: „*Ebben az összefüggésben sem volt semmilyen véletlen mindabban, ami 1954. június 20. és július 4. között s különösen a berni döntőben történt. Ellenkezőleg, minden magán viselte nemzeti*

gyarlóságainkat, a tehetség elfecsérlésének módozatait, a rossz szervezést, a széthúzást, a kisebbségi érzésekből fakadó kivagyiságot, az önbizalomhiányból eredő melldőngést, az erők hibás el- és beosztását, a kapkodást, a következtelenséget, az intrikákat, végül a pánikreakciók sorozatát.” (41. oldal)

A berni katasztrófa meglátásom szerintem azonban nem magyar jellegzetesség. Mikor olvastam e sorokat, képtelen voltam nem egy másik esetre asszociálni – és pedig Románia Svédország elleni vb-meccsére – (amelyet élőben volt szerencsém megtekinteni), amelynek román szempontból tragikus végkifejlete nem véletlenül jutatta eszembe a „*magyar Bernt*”. Az 1994. július 2-ai mérkőzés nem világbajnoki döntő (csak negyeddöntő), de a román futball számára felért azzal (az addig a dél-amerikai csapatokkal elbánó, Hagi által vezetett román válogatott bizony esélyes lett volna az elődöntőben Brazíliával szemben!). Igaz, hogy a meccsen Thomas Brodin a 78. percben vezetést szerzett, azonban Florin Răducioiu a 88. percben egyenlített, majd a *szárguldó szőke* a 101. percben mérnöki pontossággal lőtte ki Thomas Ravelli kapujának bal sarkát. Minden a román csapatnak állt: 2:1, román betonvédelem, a 102. percben pedig kiállították Stefan Shwarzot is. Mondhatni: Svédország a földön. 11 román kontra 10 svéd. És mi történik? A 115. percben, Kennet Andersson a „*felhőkben úszva*” befejezi azt a gólt (Prunea hálóírt kb. 25 centiméterrel „lefejelte”), amelyik lélekben összeroppantotta a román válogatottat (Belodedici és Petrescu 11-es hibázásai pedig minderre csak feltette a koronát) és azzal talán a román focit is. Ez a mérkőzés technikailag sem, taktikailag sem hasonlítható Bernhez (hiszen nem volt világbajnoki döntő), de a román szíveknek ugyanaz.¹¹ Akárcsak a magyar fátum, hogy a *szertőt* idézzem, a román esetben is előjött, habár egy nagyon jól felépített és fegyelmezett csapatról beszélhetünk, elég volt egy megingás a védelem és a kapus részéről, hogy az egész konstrukció földbe döngölődjön. Igazi kelet-közép-európai sztori, ha kissé fatalista akarok lenni, a mindenkori vesztesek sorsa? Kelet-közép-európai fátum vagy pedig más? Nem tudom. Döntse el az *Olvasó*. Azonban, az a tény, hogy Kelet-Közép-Európa a napjainkig *periféria* (és az is marad minden bizonnyal), megmagyarázza e vereségek mély, társadalomlélektani okait. Nevezhetjük akár *regionális vagy periferikus frusztrációnak*? Hasonló eseteket ismerünk még Közép-Európából, valamint Latin-Amerikából is, következőképpen egy e, két régió eszme- és focitörténeti összehasonlítása is nagyon érdekes témának bizonyulhatna.¹²

Visszatérve a *berni katasztrófához*: értelmetlennek tűnik már feszegetni, hogy ki miért játszott és ki miért nem játszott, hiszen mindez már a történelem kódéba tűnik el. Válasz nincs – s talán nem is lehet – fejezi be a *szertő*.

Tegyük hozzá: e fejezet egyáltalán nem mítosztalanította az 1950–1954-ig vereséget nem ismerő magyar válogatottat, hanem tárgyilagosabbá tette a megnyerhető, eltékozolt meccs történéseit, ezáltal pedig a világbajnokságot. Érdekes eljátszani a gondolattal – kontrafaktualitás keretei között –: mi lett volna ha? Mi lett volna Magyarországgal, a magyar focival? Ilyen lett volna vagy más irányban ment volna a történelem „*vonata*”? Soha nem tudjuk meg.

A III. fejezet (45–58. oldal), amely a *Puskás, Albert, Varga. A három muskétás drámája* címet viselő írás, társadalomtörténeti, társadalompszichológiai szempontból is talán a legmélyebb, legegységesebb fejezete a kötetnek. Három, a magyar futballtörténetet meghatározó labdarúgó-egyéniség élettörténete és a közöttük húzódo részleges konfliktusok, illetve kompromisszumaik révén rajzolja meg nem egy, hanem valójában két korszak embertípusát: a korszakának lázadó, harsány, kompromisszumot nem nagyon kötő, sporttársait megvédő szimbóluma, sztárja, Puskás révén az 1956-os forradalomban kicsúcsosodó embertípusáról, valamint a kádári korszak¹³ beforduló, kis

paktumait megkötő embertípusáról, a magyar társadalom teljesen atomizált közösségéről is kitűnő elemzést nyújt a *szervő*. Egy olyan társadalomról, amelyben senki nem állt ki senki mellett, sőt talán be is súgta polgár-/nemzettársát. Egy teljesen atomizált magyar nemzetéről.¹⁴ A *homo kadaricus* ebből a szempontból sokszor ugyanaz az ember, aki az 1956-os forradalmi, lázadó mivoltából a rendszer behódoló figurájává vált.

A fejezet sziporkázik kognitív pszichológiai, szociálpszichológiai, politológiai-történeti jellegű megfigyelésekből, de mindezt a labdarúgás, mint társadalmi játék által láttatva. E fejezet (is) markáns kísérlete a jelenlegi magyar történetírásban teljesen elhanyagolt és a már fentebb említett mítosz-kutatás/„mítosztalanítás” jellegű tendenciának, amelyet, a magyarral ellentétben a román történetírásban úgymond „csúcsra” járatott Lucian Boia.¹⁵ Valószínűleg az *Annales-iskola*¹⁶ hatása alatt (is) áll a kötet szerzője, amikor a magyar társadalom legendás Öcsijéről lerántja a félisten leplét: „*meghajolt... megkötötte újabb paktumát az immár emberarcú rendszerrel*” (46. o.), mintegy jelezve, hogy hasonlóképpen halandóval, gyarlóval van dolgunk – minékünk, hasonlóképpen gyarlóknak és halandóknak. Egy újabb demitizáció.

A könyv tökéletes pszichológiai portrét rajzol meg a „*Császárrol*”, Albert Flóriánról, a kádári éra elsőszámú futballistaszárjáról, de mindez nemcsak egy emberről, hanem a korszak embertípusáról szól. Szemben Puskással, aki a Rákosi-korszak fociistene és – nem csak – szimbóluma volt, Albert egy zárközött személyiség, prototípusa a Kádár-korszak embertípusának: kompromisszumkészsége alapján, nemcsak egy emberről, hanem egy korszak emberéről van szó, amely már nem pusztán pszichológiai, illetve szociálpszichológiai elemzés, hanem annál több: az *Annales-iskola* munkamódszerét alkalmazó történész korszakos politológiai, politikátörténeti elemzése. Mindennél semmi nem mutatná jobban, hogy a *szervő* nemcsak szimplán történész, hanem a francia történeti iskola egyik követője. Albert Flórián amellett, hogy zseniális focista volt, nem véletlenül lett a Kádár-kor labdarúgóbálványa, személyiségéről a *szervő* hiteles képet fest, még akkor is, amikor tulajdonképpen bírálja. Albert személyén át mutatja be az egész kádári éra társadalmi, emberi nyomorúságát.

Annak ellenére, hogy a „*Császár*”, ellentétben Puskással, az egyetlen eddigi magyar aranylabdás labdarúgó, a „*lázaóó*”, nagyszájú Puskás és a csendes, kompromisszumot kereső Albert Flórián közötti rivalizálás kapcsán nem volt kérdés (legyen a *szervő* által elmesélt és értelmezett *bilbaói* eset,¹⁷ vagy éppen a megbánást tanúsító Puskás liverpooli „rendezése”, amolyan „*öcsis*” módon), hogy ki a magyar focitörténelem főnöke, „*császár-királya*”: Puskás. Az öregfiúk 3:3-ra végződő meccse kapcsán mindezt nagyon ötletesen mutatja be a *szervő* (Albert csak Puskást keresi a labdával: aki focizott tudja mit jelent!). Meglátásom szerint azonban még ennél is többről volt szó: Albert Flórián, a kompromisszumkészségű focizseni nemcsak Puskás harsány, lázadó egyénisége, s a nemcsak Magyarországon, de a Real Madridban is történelmet író személyisége előtt hajolt meg, hanem a Rákosi-korszak lázadó, úgymond 1956-os embertípusa előtt is. A Kádár-kor kompromisszumra nevelt, atomizált társadalmának embertípusa mintegy fejet hajtott az 1956-os forradalomban csúcsosodó, makro- és mikrocsoporthívó és amellett kitartó, a Rákosi-korszak embertípusa előtt (mert Puskás ez a típus volt). A történelem, mint küzdelem, de mint játék és mindezek (szubjektív) (mások általi) narratívája – mondaná erre hajdani professzorom, Lucian Boia.

E két focistazseni különféle szakmai és emberi drámáját megítélésem szerint gyakorlatilag egyesítette Varga Zoltán. Ahogyan a *szervő* utal rá, Varga a pályán levő stratégiai gondolkodásban csak Puskáshoz mérhető, vagyis méltán tartható a 20. század egyik legnagyobb magyar focizsenijének. Hogy nem lett a legnagyobb, az a kornak, a magyar

társadalmat teljesen szétforgácsoló, az egyéni kompromisszumokat, megalkuvásokat preferáló rendszer eredménye, amely egészen a fociöltözőkig eljutott. Mindezt szemléletesebben aligha lehet bemutatni, mint ahogy a kötet 53. oldalán találjuk: „... *közben egy történelmi léptékű változás is végbement a magyar társadalomban: az ügyek kijárá-sának módozatai finomodtak, ki-ki megkötötte a maga kis kompromisszumát...*” Vagyis – és amit a mai napig meg lehet figyelni – az „*asztal alatti*” kiegyezésnek, alkudozás-nak sokkal több értelme van, mint nekimenni a vezetőknek, legyen az futballklub vagy éppen kutatóintézet. „*Az 1960-as évek közepére-végére egyszer és mindenkorra lejárt a kapudöngető Botondok kora, inkább taktikusan, diplomatikusan, a kiskapukat kellett tudni kitapogatni*” – írja ugyancsak az 53. oldalon, mintegy jelképezve, hogy valójá-ban a '60-as évekre, emigrációja ellenére, a Puskás-féle emberek kora a Kelet-Közép-Európába ékelődő Magyarországon lejárt.¹⁸ Lejárt, hiszen eljött a kádári rendszernek megfelelő kompromisszumkészségre, hallgatólagos alkukra törekedő ember kora, ami egyet jelentett Varga Zoltán és a Varga Zoltánok emberi és futballista tragédiájával/tragédiáival. Hogy milyen volt a focistaöltözői hangulat e korban, azt egyértelműen az jel-zi, hogy egy játékostárs feljelentette állítólagos államellenes kijelentései miatt! Varga Zoli valamiféleképpen Puskáshoz hasonlítható, azonban szerencsétlenségére ő már más korszak, a kádári „gyermeké”. Politikai szempontból: rossz gyermeke. A rebellis szemé-lyiségű Varga, e megváltozott korhangulatban, integrálódni képtelen focizszeni, Alberttel való konfliktusa valójában a rendszer, a magyar társadalom elleni lázadásaként (is) ér-tékelhető! Ennek mintegy „*megkoronázása*” pedig az volt, hogy akárcsak mint Puskás, Czibor vagy Kocsis, 1968. október 11-én Mexikóvárosból ő sem tért haza, az emigrációt választva. Ellentétben azonban az előbbiekkal, nyugati pályafutása elmaradt tőlük, és ahogyan a *szervő* megállapítja, Puskás *bilbaói* sértése vezette Albertet, hogy mindezt ép-pen Vargán torolja meg. „*Nem tudta valószínűleg még a gondolatát sem elviselni annak, jöllehet mindig tiltakozott e feltevés ellen, hogy Varga esetleg hosszú távon megelőzi őt, átveszi a primhegedűs szerepkörét. Inkább, jó magyar szokás szerint, belerokkantak mind a ketten: Varga önkéntes emigrációjában, Albert idehaza, időnap előtt.*” (56. old-al) Azonban Varga emigrációjának kiváltó okait nem feltétlenül szükséges redukálnunk Varga és Albert látens konfliktusára, inkább éppen Varga rebellis személyiségében ke-resném: a '60-as évek magyar társadalmának kiegyező, „*mindent lezsírozó*” légrétege egy ilyen embernek nem felelt meg. Az már más kérdés, hogy mit veszített a magyar foci e-zzel (de maga Varga is), a *szervő* értelmezésével itt csak egyet lehet érteni.

Három sors – három ember. Mindegyiküket emésztette valami: Puskást a berni elfe-csérélt történelmi esély, Albertet, valamint Vargát a politikai rendszer, illetve az abból eredő következmények. Így vagy úgy!

A kötet IV., illetve V. fejezete Varga Zoltán emlékének dedikált. A IV. fejezet mindjárt az elején egy fájdalmas kérdéssel indít, idézvé Berendi Pált¹⁹: „*Hozzá hasonló fenomén akkoriban nem volt egész Európában. Varázslatos játékos volt, sokkal többre kellett vol-na vinnie.*” Torzóban maradt karrier? – tehetjük fel a kérdést. A *szervő* erre egy történel-i jellegű választ ad, amely elgondolkodtató, de mindent nem magyaráz meg. Valóban a politikai rezsimek jellegével („... *a Horthy-érában szocializálódtak, szüleik még a »boldog békeidők« végén jártak iskolába, és, ha mást nem is, azt beléjük sulykolták, hogy a magyar uralkodó nemzet, államalkotó nép, a magyar dicsőség előbbre való holmi »tót«, »oláh«, »rác« és »sváb« nemzetiségi törekvéseknél.*”) magyarázható a Puskás két karrierje (magyar és spanyol), illetve a nála nem rosszabb labdarúgó, Varga sokkal gyengébb pályafutása közti különbség, nem is beszélve akár a hazai, akár a nemzetközi is-mertségről? Az 1954-es berni vereség is oka annak, hogy a következő generáció

(„*tékozló fiúk*”) már sokkal gyengébb szintet ért el? Történetpolitikai magyarázata lehet annak, hogy 1954 után a magyar labdarúgás egyre alacsonyabb szintre kerül, illetve 1986-ban Irapuatóban a szovjetek elleni 0:6 már azt jelzi, hogy ilyen szintű rohamos hanyatlást tényleg nemigen ismer a labdarúgás története? Mind olyan kérdések, amelyre a szerző – Varga Zoltán személyén keresztül is, rá emlékezve – keresi a választ e két fejezetben. Számomra, mint „nem magyarországi” magyarnak ismét elgondolkodtató, hogy a magyar „kádári” társadalmat nagyon jól ismerő *szerző* miért magyarázza a magyar foci '80-as években bekövetkezett csődjét éppen ezzel: a mindenre kiterjedő kis-korrupciós rendszerrel, amely – kapcsolatban van, ahogyan fogalmaz „*a politikai állhatatosságot előtérbe helyező, megalkuvásra, álságosságra, önbecsapásra építő, polipszerű*” viszonyaival. (64. oldal) Varga – ahogyan az előbbi fejezetekben is kifejtésre került – tragikus hőse ennek a korszaknak: „*Száz szónak is egy a vége: ebben a társadalmi légkörben és futballmilióben kellett (volna) érvényesülnie a magyar labdarúgás történetének egyik legkiemelkedőbb képességű – csak Puskáshoz, Kocsishoz és Kubalához mérhető – alakjának.*” (65. oldal)

Magyar szintről nemzetközire. A *szerző* ezzel mintegy szimbolikusan kilép egy másik dimenzióba, amely sajnos a magyar foci számára a '80-as évektől tényleg egy másik világ: a könyv egy „nem klasszikus” értékelést ad a 2010-es világbajnokságról, amelyet egyrészt az első alkalommal rendeztek a fekete kontinensen, másrészt sok szempontból a legcsapnivalóbb turné volt a világbajnokságok történetében. Szóval: a spanyol–svájci meccs apropóján elmélkedik a modern fociban megfigyelhető *középszerűség vs. tehetőség* viadaláról, amelyet a megbízható *középszerűség* nyert (konkrétan a zseni Silva és a robotoló Busquets csatájáról beszél, amelyet az utóbbi nyert meg). És a nemzetközi színtér elmés vizsgálatából a *szerző* egy vargabetűvel, visszalendít a honi „*foci-mocsárba*” egy elmés, ugyanakkor több mint kritikus kérdéssel/megállapítással: „*Jóval nehezebb lesz kigyomlálni, de legalább háttérbe szorítani a (magyar) „busquettek” hálózatát (networkjét), amely a futballt (s napjaink „rendszerváltós” magyar társadalmát) keresztül-kasul átszővi, s minden szinten, mondhatni, minden szegmensében és sejtjében domináns (uralkodó) helyzetbe került.*”²⁰ (87–88. oldal) Kritika a javából, bárhogyan is vesszük, eszme- és társadalomtörténeti gondolataira pedig értelme lenne reflektálnia a futball elitjének is. A berni pokol utáni kádári évtizedek nemcsak a magyar nemzetet tették bénává, hanem magát a magyar focit is. Ahogyan írja Borsi-Kálmán Béla, az 1986-ban leszerepelt csapat már csak a nevében volt magyar: amolyan *holland import* volt. Sajnos nem holland, hanem csak annak az importja – teszem hozzá. Számomra – remélem nemcsak számomra – megfontolandó a *szerző* mintegy fejezetet záró mondatainak egy része: „... *vissza kell(ene) térni a Bozsikék által világszínvonalon művelt magyar futballhagyományhoz! Társadalom- és politikatörténetileg pedig – megannyi felemásra sikeredett XX. századi kísérletezgetés (Horthy-rendszer, Rákosi- és Kádár-féle „szocialista építés”, valamint „rendszerváltás/változtatás”) után (s a sorozatos kudarcok tanulságait végre megszívlevélve) – ugyancsak vissza kellene kanyarodni a francia mintákon nyugvó európai polgárosodás (polgári átalakulás) magyar (hungarus) változatához.*” Ezzel részlegesen egyetértve, éppen csak a követendő módszer leírása marad el: hogyan?²¹ De azt a furcsa kérdést is szükségesnek tartom feltenni, hogy mi is lenne a *hungarus*, a magyar ember, illetve a magyar „*Commonwealth*” a 21. század elején?²²

A következő fejezet (VII. fejezet) a *futball* és a *politika* kapcsolatáról szól. A szociálpszichológiai fejtegetései mellett, olyan információkat is olvashatunk benne, mint François Hollande *félbemaradt karrierje*, azonban sokkal *érdekesebb* José Mourinho és Pepp Guardiola kapcsán a katalán és a spanyol kasztíliai konfliktus és a foci mély,

pszichológiai kapcsolatának tárgyalása. Ugyanakkor Mourinho frusztrált nárcisztikus személyiségéről is kitűnő leírást olvashatunk. Ahogyan a politika is „vére megy”, úgy ez tapasztalható elsősorban a profi foci öltözőiben is, erre pedig a *szerző* Kaká esetét hozza fel a Mourinhóval való kapcsolatban. A fejezet végén található „Óvatos következtetések”, úgy érezzük, kissé elszakadt a fejezetben levő mondanivalótól. De ezt már döntse el az *Olvasó*.

Nem férhet kétség hozzá, hogy számomra a legérdekesebb fejezetet (VIII. fejezet) a *Nemzetépítés és nemzetudat a futball tükrében. A magyar, a francia és a román példák (Vázlat)* jelenti. És mindez többféle szempontból érintve, kezdve maga a nemzetépítés és a foci kapcsolatától, nem beszélve a vizsgált három esetről.

Kezdjük mindjárt az elején a *szerző* bevezetésével, ami a modern nemzetépítést illeti. Egyet tudunk érteni abban, hogy a főleg 18. századi organikus polgárosodás mintegy eredménye a különféle társadalmi rétegek „*egybe növése*”: a nemesedő polgárság, illetve a polgárosodó nemesség egy olyan modellt hozott létre, amely a feudalizmust is a maga, jellegzetes módján átvevő (és nem modellt létrehozó) Magyarország, nem is beszélve az ortodox világról, teljes mértékben, kritikátlanul mint *sablonra* tekintett/tekinthetett (113. oldal). Ennek későbbi fájdalmas következményeit értelmetlenség lenne azonban a 19. század első felében élő, a polgárosodást zászlajára tűző nemességre háritani, való igaz viszont, hogy nem mehetünk el azon tény mellett, hogy megemlítsük azt, hogy a rendszerek perifériáin levő elitekkel többnyire ez történik: legtöbb esetben nem modellt/modelleket kreálnak, hanem általánosságban (és erre körülbelül örökké ráfáznak) átvesznek modelleket.²³

Megegyezhetünk a *szerző*vel abban, hogy a modern nemzetek és a nemzeti tudat kialakulása, a mai értelemben vett nemzetfogalom, nacionalizmus a modern kor „szülötte”,²⁴ „... a nacionalizmus az, ami létrehozta a nemzeteket, és nem pedig fordítva”,²⁵ ezért is hívjuk a folyamatot *nation building*-nek, nemzetépítésnek (érzékeny, hogy ebben az esetben is nem egy természetes, törvényszerű, biológiai folyamatról van szó – ahogyan próbálták láttatni a 19. században nemegyszer –, hanem politikai és kulturális konstrukcióról!).²⁶ A nacionalizmus legismertebb kutatói műveinek mellőzése furcsán hat (Anderson, Hobsbawm, Gellner, Smith neveit említhetjük), még akkor is, ha a nemzetépítés folyamatát (a francia nemesség és a polgári rétegek évszázados együttlétét, egymásba olvadását) – Norbert Elias műve alapján, mint a *civilizáció folyamata* – logikusan vezeti le a 115–116. oldalon.²⁷

E bevezetőt követő két, a modern magyar nemzetépítés kapcsán tett munkahipotézisével azonban csak részlegesen tudok egyetérteni. Egyrészt a *szerző* azon megállapítása, hogy a francia modellt teljes mértékben átvette a 19. századi magyar elit, csak részben fedi a valóságot.²⁸ Az tény, hogy a kapitalista gazdálkodási modellt Széchenyi majdhogynem erőltette, azonban az is igaz, hogy 1849-ben Kossuth és Bălcescu szegedi találkozója,²⁹ vagyis a formálódó román elit és a magyar nemesi réteg kapcsolatrendszerre ebben az esetben egyáltalán nem a francia modellt juttatja eszünkbe, még akkor is, ha e találkozó eredményeinek gyakorlati megvalósításáról nem beszélhetünk. Maga az a tény, hogy a Magyar Királyság területén az első pillanattól létezett „*nemzetiségi kérdés*”, nemcsak a nacionalizmus jelenségének megkérdésére utal – ahogyan értékeli a *szerző* –, hanem arra is, hogy akárcsak a feudalizmust a maga módján átvevő és a helyi realitásokhoz alkalmazó Szent István (pl. a 10. század végén még jelentős nomád közösségek élhettek a Kárpát-medencében!), a modern francia nemzetfogalmat sem teljes mértékben vette/vehette át a magyar nemesi elit, éppen a helyi realitások miatt.³⁰ Még ha akarta is azt.

A *nemzetépítésnek* azonban volt egy másik alapja is, ami eredendően határozta meg Kelet-Európa megkésettségét, illetve a napjainkig határozta meg térségünk helyzetét.

A nagy földrajzi felfedezések után az addig szinte elszigetelt civilizációkból álló világ folyamatosan a globalizáció útjára lépett, eme folyamat motorja, mondhatni kirobbantója a *Nyugat* volt. Az 1500-tól az 1800-as évekig eltelt időszakban kialakultak azok a nagy gazdasági-politikai centrumok a nyugati világban, amelyek a mai napig is léteznek, és amelyek sokáig szinte hegemon szerepet játszottak globális szinten is. Abban egyetérthetünk, az Immanuel Wallerstein-féle modell értelmében,³¹ hogy a fokozatosan fejlődő nyugati térségek rendkívül nagy innovációs képességük révén ún. *növekedési pólusokká* váltak a 16–18. században. A fejlődés tempóját ezek a *centrumtérsegek* adták, amelyek a többi központot (mint pl. Madrid, a Mediterráneum központjai, Észak-Európa központjai) fokozatosan periferizálták.

A centrumtérsegek növekedésük miatt fokozatosan kiterjesztették befolyásukat, vagyis:

- 1) *kihasználták a perifériák nyersanyagát és munkaerőjét;*
- 2) *a perifériákkal biztosították a termékeik felvevőpiacát.*

Mintegy következménye ennek, hogy a perifériák előnytelen kondíciójuk miatt ugyanabban a helyzetben maradnak.

A 19. század második felében a nagy gazdasági és pénzügyi központok keleti irányú aktivitása nem a perifériák közeledésének tudható be, hanem éppen fordítva: nem a perifériák közeledtek a centrumhoz – ez hiú ábránd –, hanem a centrumok tolták ki ellenőrző (gazdasági-fiskális) hatalmukat a perifériák, vagyis pl. a Magyar Királyság, az Orosz Császárság, a Román Királyság stb. felé.

E talán hosszú nyúl felvezetőt azért tartottam fontosnak, mivel mindenképpen rá szerettem volna mutatni: a 19. század elején, az akkori világ perifériáján leledző magyar elitnek sok esélye nem volt, illetve valljuk be: kapacitása sem, ahhoz, hogy egy eredeti, sajátos, modern magyar nemzetmodellt kidolgozzon. De, hogy napjaink felé is „*evezünk*”: az 1990-es rendszerváltás után történő változásokra eredeti jövőmodellel válaszoltak/válaszolhattak a kontinens kelet-európai elitjei? Egyáltalán nem.³²

A kérdés csak az marad, hogy a magyar elit teljes mértékben át akarta-e venni a nyugati modellt vagy nem? Erről a kérdéstről is hosszasan értekezik a szerző. Az, hogy a Magyar Királyság nem lett francia mintára *egy állam – egy nemzet* – és ebben egyet tudunk érteni a *szerzővel* –, az egyrészt az idő hiányának tudható be. Azonban a 19. századi perspektívát szemlélve, egyértelmű, hogy ami megvolt a francia esetében és nem volt meg a magyar elitnek, az a középkori magyar központi hatalom (ez „*kiadta a lelket*” 1526 után). A modern korban Franciaország esetében már XIV. Lajostól kezdődően sikerült elindítani azt a folyamatot, amelyre az 1789-es forradalom feltette a koronát. A magyar elit a Habsburg Birodalom *egyik* elitje volt és nem egyetlen elitje (nem is beszélve a birodalmon belüli státusáról, presztízséről és lehetőségeiről), ellentétben a francia példával. Azzal viszont mindenképpen egyet tudunk érteni a *szerzővel*, hogy a magyar nemzetépítés³³ teljes mértékben befejezetlen, torzó maradt.³⁴

Ezen elméleti észrevételek alapján több mint érdekes a *szerző* azon észrevétele, hogy a Puskás-féle *Aranycsapat* nem más valójában, mint a befejezetlen nemzetépítés, a trianoni trauma felszámolása, a Duna-táji³⁵ magyar *hegemonia* megjelenítésének szimbóluma. Természetesen, ez a feltételezés egy olyan gondolkodási sémába illeszthető, amelyet sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudunk. Jómagunk mindehhez kissé kritikusabban viszonyulunk: vagyis az igaz, hogy a sport, illetve elsősorban a foci óriási társadalmi frusztrációk levezetésére alkalmas, azonban nem látnánk ebben a *szerző* által feltételezetteket.

Másképpen ítélem meg a szerző által feltételezett másik jelenséget is: a kommunista modernizációval párhuzamosan egy újabb *nation-building* jelensége is lezajlott Kelet-Európában (szeretjük vagy sem), ugyanis 1945 után nem csak a történelmi eliteket semmisítette meg gyakorlatilag az új rendszer. A hatalomra jutó „*történelem nélküli*” elit alapjaiban szervezte újra e társadalmakat, amelyek eredményeképpen olyan jellegű modernizációs jelenségek játszódnak le 1945 után, amelyek gyakorlatilag Kelet-Európát a feudalizmusból a teljes modernitásba helyezik át. Magam részéről az *Aranycsapatot* inkább e modern, kommunista jellegű nemzetépítés keretrendszerébe sorolnám,³⁶ azonban azt nem vitatva el, hogy teljes diszkontinuitást az 1945 előtti időszakkal szemben hiba lenne vonni, következtetésképpen a játékosok küzdeni akarását is akár le lehet vezetni a két világháború közötti eszmeiségből, de hiba lenne az 1946 utáni rendszer hatását a szőnyeg alá söpörni.

A szerző által bemutatott nemzetmodellel tehát nem mindenben tudok egyetérteni, de ez vonatkozik a regáti–erdélyi kettős ellentétpár érvényességre is, amelyet a *magyar nemesi úriember* és a *regáti* sikamlós embertípus ellentétpárra fűz fel. Nem állítom, hogy a múlt század 60-as éveiben ezt nem lehetett megfigyelni, azonban állíthatom (mint aki Erdélyt éppen olyan jól ismerem, mint Bukarestet), hogy ez a már majdnem idilli társadalmi ellentétpár napjainkban nem létezik. A '90-es évektől kezdődően Romániában jelentős belső migrációk történtek és történnek, következtetésképpen ez a jelenség társadalmi térben már érvénytelen. Úgymond már történelem!³⁷

E fejezetrész egyik érdekes aspektusa, amely a modern nemzetépítés kutatásának mintegy gyakorlati része, úgymond szociológiai terep, a magyar, a francia és a román „nemzeti tizenegy” névlistájának kielemezése. Az, hogy a román 1930-as első világbajnokságon résztvevő focisták között alig volt román nevű és bukaresti, azt minden becsületese erdélyi (nem csak magyar) fociőrült tudja,³⁸ de valahogy nem jutott személyesen eszébe e sorok szerzőjének, hogy ilyen kritikusan nézze a magyar foci mindenkori legjobb keretét is. Ahogy a szerző kielemezi, az 1950 és 1954 között vereséget nem ismerő *Aranycsapatban* mindössze Kocsisnak van, ahogyan fogalmaz a 131. oldalon, „*echte*” magyar neve, a többiek már elmagyarosodott különféle nemzetiségek. A román nemzeti csapatok esetében a nem vizsgáló 1994-es román válogatottban már sokkal nagyobb az aránya a román nevéeknek összehasonlítva a '60–70-es évekkel, azonban ennek ellenére a kezdő tizenegyben egy machidon, egy magyar, egy roma, egy bolgár-szerb-román, valamint egy szerb is részt vállalt (Hagi, Selymes, Dumitrescu, Răducioiu, Belodedici) a többi román mellett a világbajnokságon véghez vitt menetelésben. Tehát azt mondhatjuk, hogy a totális homogenizáció még a '90-es években sem következett be. (Az már más kérdés, hogy e játékosok milyen identitásúak voltak?)

A román és a francia foci hátterét kevésbé ismerő fociőrülteknek igazi csemege Borsi-Kálmán elemzése a 133–149. oldalon. És nemcsak a fociőrülteknek, hanem a nacionalizmust kutatóknak is: hogyan lesz idővel lassan teljesen román (nevű?) a román válogatott,³⁹ illetve hogyan válik „*afrikaivá*” a francia válogatott (a keret 23 játékosából mindössze 6 francia, a többi jórészt „*afrikai*”). A románok esetében, aki nem ismeri Romániát vagy éppen csak felszínesen ismeri, értékes információkat talál nem pusztán abból a szempontból, hogy hogyan vált „románná” a válogatott, de arról is, hogy lett időközben, a centralizáció eredményeképpen *regatívá*.⁴⁰ A szerző által vizsgált utolsó román keretben, amely Mexikóban 1970-ben nem mutatott nagy bravúrt, mintegy 15 játékos *regáti* volt, ez az 1994-es vb-n az USA-ban legnagyobb eredményt elérő csapatban tovább szilárdult: a kezdőcsapat tizenegyéből 5-en Bukarestben születtek (Răducioiu, Dumitrescu, Petrescu, Lupescu, Prunea), egy Olténiában (Popescu), egy Dobrudzsában

(Hagi), ketten a hegyvidéki Bánságban (amely gyakorlatilag Olténia: Munteanu, Belodedici), illetve mindössze egy játékos volt Partiumból (Szatmárnémeti: Prodan) és egy Erdélyből (Balánbánya: Selymes), vagyis ez 9–2-es „felállítás”. Romániában a foci teljesen *regáti* érdekszférába került, és ezen az sem változtat, hogy az utóbbi évtizedben a Kolozsvári Vasutas (CFR) összevissza verte a fővárosi nagycsapatokat, 2008-tól a bajnoki serleg már 4 alkalommal is Kolozsvárra, azaz Erdélybe került (ez a II. világháború óta sohasem fordult elő!).

Láthatjuk: ellentétes folyamatok történnék, ugyanabban az időszakban, amelyet különféle (nagy)politikai folyamatok generáltak, generálnak: Magyarországon a Trianon utáni homogenizáció befejeződése (pl. Purczeld Ferencből ebben az időszakban lett Puskás Ferenc), Románia még jobban megkésett homogenizációs, 20. századi folyamatának eredményessége, de ezzel párhuzamosan a francia gyarmatbirodalom szétesésének demográfiai következményei, amely a francia fociban egyértelműen érezteti hatását. E három, hasonló folyamat (a régebbi francia, a megkésett magyar, és a még jobban megkésett román nemzetállami homogenizáció) közül a román nacional-kommunista változat volt, amely gyakorlatilag a focisták neveinek megváltoztatását is előírta.

Elgondolkodtatók a *szerső az Epilógusban* feltett kérdései, illetve erre adott értelmezései. Miért nem észlelte a francia politikai elit, hogy a magyar társadalom- és mentális fejlődés jóval több rokon vonást mutat a francia mintával, mint (a horvátton és a lengyelen kívül) bármelyik kelet-közép-európai népé és nemzeté, illetve Magyarország akár legerősebb szövetségese lehetett volna Franciaországnak Kelet-Közép-Európában? Trianon nem annak (is) az eredménye-e, hogy túlságosan „összebútoroztunk” az osztrák, Habsburg érdekekkel? Mindebben sok igazság van, ugyanakkor valljuk be: a 19. század második felében a magyar elitnek egyre kevesebb mozgásteret maradt, ugyanis a folyamat első szakaszában (vagyis a 19. század első felében, illetve 1848–1849-ben) a Habsburgok éppen a nemzetiségi törekvések támogatásával játszódtak az akkori magyar elit egy része, gyakorlatilag a Magyar Királyság ellen (történeti mércével: maguk, a Habsburgok ellen!).

Mondhatjuk tehát: a nemzetépítések, illetve birodalmak széthullásának eredményei, vagyis a történelem játéka(i) hatással vannak a focira (is).

E kitűnő kötet utolsó fejezete nem kapcsolható a többihez semmilyen szempontból, mintegy független részt képez. Az *Emlékek és reflexiók E. P. „Mesterről”* az emlékezés és megemlékezés kategóriájába esik. Emlékek a focipályáról, focistársról, ugyanis a pályán nem számít semmi, sem politikai meggyőződés, sem bőrszín, sem nemzetiség. Egyetlen dolog számít, éspedig az, hogy a csapatod győzzön – sportszerűen („*Gólt kell rúgni, s akkor nincs probléma!*” – hogy a legismertebb magyart idézzem). Emlékezés, megemlékezés egy volt csapattársról, akit az *Olvásó* ismert íróként ismerhet, illetve olvashat.

(*Következtetések helyett benyomások*) Sok minden megfordult a fejemben, kritika gyanánt is, ami a nemzetépítés irtózatosan komplex és bonyolult voltát illeti, azonban nem tudok elvonatkoztatni a tényről: összehangoltan ilyen sikeresen megírva – ha még minden megállapításával nem is értek egyet – a politika- és mítoszteremtés kapcsolatát a labdarúgással személyesen még nem volt szerencsém olvasni. Ahogyan nem olvastam máshol olyan mély pszichológiai és társadalomtörténeti elemzést sem Puskás személyiségéről, a *legismertebb magyarra* ható szociálpszichológiai légkör történetiségéről, mint ebben a könyvben, de több mint elgondolkodtatók maradnak Borsi-Kálmán a magyar foci állapotának társadalomtörténeti vonatkozásai kapcsán írt sorai is.

Borsi-Kálmán Bélának úgy sikerült megragadnia a foci révén az előttünk lévő időszak, de a korszakunk szociológiai, szociálpszichológiai evolúcióját is, hogy nem merev tudósi, ügymond dokumentarista, történész jellegű elemzést kínál. Mindez azonban nem egy felszínes művet eredményezett, hanem éppen az ellenkezőjét: egy kitűnő, igazi mélyfúrású társadalomtörténeti dolgozatot tarthat kezében az *Olvasó*, s kalandozhat benne Berntől Guadalajaráig, illetve a szégyenteljes Irapuatóig, de megismerheti a magyar társadalom ezerféle baját, a kommunistának nevezett nemzeti homogenizációt erőltető 20. századi Romániát, nem is beszélve a gyarmatbirodalmának emlékeiben élő Franciaországról, mindezt a futballtársadalom személyiségein keresztül, legyen az a magyar Dembróvszky Imre (román focistaként Emerich Dembrowszky), Szatmári Lajos (román focistaként Ludovic Sătmăreanunak ismert), az olasz Michel Platini vagy éppen a kabilágír származású Zinedine Zidane.

(Borsi-Kálmán Béla: *PSZEUDO-FOCIESSZÉK. Szélgjegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről*. Budapest, 2018, L'Harmattan Kiadó, 226 p.)

JEGYZETEK

- 1 Borsi-Kálmán Béla: *A békéltenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből*. Osiris, Budapest, 1999.
- 2 Senki nem vizsgálta konkrétan, hogy a különféle alapszerződések megkötése mennyi „hasznót” hozott vagy inkább éppen mennyire súlytalanította el Magyarországot, illetve a magyar külpolitikát.
- 3 Áttekintve a kötetet tudtam meg, hogy Borsi-Kálmán Bélának nem ezek az első hasonló írásai, ugyanis a fejezetek egy része, különféle folyóiratokban, rövidebb formában már megjelentek.
- 4 „... a szellemet, a testet és a jellemet is neveli...”
Ld. Orbán Viktor beszédét: <https://bit.ly/2sigoR0>
- 5 Pedig a század elején megvolt ez a tendencia a magyar történetírásban, példaként a sok vitát generáló Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi* (Budapest, 1913) c. művét említhetjük.
- 6 Ebből a szempontból is feltűnő, új keletű és új jellegű Szabados György dolgozata. Szabados György: *Mitoszok és történetek Álmosról és Árpádról*. In: Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése. Szerk.: Hubbes László Attila – Povedák István. /A VALLÁSI KULTÚRAKUTATÁS KÖNYVEI 18./ Szege, 2015, 84–96.
- 7 Az első ilyen jellegű mű, Lucian Boia szerkesztésében: *Miturile comunismului românesc*. Szerk.: Boia, Lucian. Editura Universităţii Bucureşti, Bucureşti, 1995. A román történelem mítoszai kapcsán alapműnek számít a magyarul is megjelent kötete: Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*, Kriterion Kiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1999. Ide sorolható azonban számos más történész, mint Sorin Mitu vagy Marius Turda.
- 8 Magyarországon a múlt század '60-as éveiben valójában egy *negatív* mítoszteremtés indult el, amelyet a „*merjünk kicsiknek lenni*” szemléletnek nevezhetünk (Medgyessy Péter legendás mondata ebből a szempontból megspóroltat nagyon sok sort). De ez sem lett vizsgálva, mint ahogyan általában a 19. századi mítoszok sem. Nem tisztúnk megítélni, hogy miért, de több mint érdekes, ugyanakkor fontos lenne.
- 9 Itt egyértelműen Jonathan Wilson véleményét osztom, aki a *Futballforradalmak* című könyvében külön fejezetet szentelt a magyar csapat taktikai újításainak, amelyben egyébként pl. az 58-as brazil csapat sikereinek alapját is látja! A magyar foci a dunai iskola „leszármazottja”, ami meg az angol-skót (erős vs. *taktika*) ellentét skót oldalán áll. Erről ld.: Wilson, Jonathan: *Futballforradalmak – A foci története és taktikai fejlődése az angliai kezdetektől a 2014-es brazilig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014, 151–168.
- 10 Erről film is készült. Rendezte: Sönke Wortmann (2003). Vö. https://de.wikipedia.org/wiki/Das_Wunder_von_Bern
- 11 Mindezt jól illusztrálja a 17 év után is búslakodó román cikk: <https://www.gsp.ro/gsp-special/diverse/17-ani-de-la-meciul-nationalei-care-nea-intristat-cel-mai-tare-esecul-cu-suedia-din-sferturile-cm-94-247005.html>
- 12 Hasonló eset egyébként Ausztria 1934-es fiaskója (az is egy amolyan *osztrák Aranycsapat* volt!), vagy a braziloké 1950-ból. Ez természetesen

- annyiban más, hogy később a brazilok ötször is javították, ugyanakkor e brazil fiaskó is óriási népharagot eredményezett, volt, aki helyben leugrott a stadion pereméről, az esetet a mai napig emlegetik.
- 13 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010, 269–280.
- 14 Amennyiben a korszak magyarországi politikai gondolkodásához híven a nemzethez az tartozott, aki az illető állam területén él, vagyis ezzel magyarázható, hogy a kádári külpolitikát soha nem érdekelte az úgynevezett, helytelen elnevezésű „határon túli magyar” közösségeinek sorsa. Ezzel a dehonasztól, ostoba jelzővel nem is érdemes tovább foglalkozni, hiszen erre egy kitűnő szurkolói refrén ismert: „*Nem határon túli magyarok vagyunk, hanem határtalanul magyarok.*”
- 15 Ld. a 7. jegyzetet.
- 16 Ennek magyarországi recepciója nagyon gyorsan megtörtént: az Annales első számát a Századoknak már az 1930. augusztus-októberi 7–8-as számában hivatkozza Komoróczy György, egy német monográfíró írt recenziójában. Komoróczy György: *Heinz Maybaum: Die Entstehung der Guts herrschaft im nordwestlichen Mecklenburg. (Amt Gadebusch u. Grevesmühlen)*. Stuttgart, 1926. (Beihefte e z. Vierteljahrschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch.). Századok 64/7–8, 1930, 790–795. Az Annales-iskolával kapcsolatban ld.: Le Goff, Jaques: *Van-e Annales-iskola?* In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, 2007, 517–538.
- 17 „*Albert, és az egész 1956 utáni magyar futball szemszögéből, sokkal rosszabb dolog történt Bilbaóban: a Rákosi-rendszer legnagyobb futballstábjára nyilvánított (szak)véleményt a Kádárkor épülőfélben levő bálványáról*” (48. oldal).
- 18 Jellemző, hogy nálunk a *kompromisszum*, mint olyan, más kontextusban jelenik meg, mint nyugaton, ahol éppen a fejlett polgári társadalom alapját jelenti.
- 19 https://hu.wikipedia.org/wiki/Berendy_P%C3%A1ll
- 20 De nem tehetjük fel azt a kérdést, hogy maga a neoliberális kapitalizmusnak egyre kevésbé van szüksége *zsenikre*, és egyre inkább robotosokra?
- 21 A magyar focihagyományok meglátásom szerint a '60-as évek generációjával megszokadtak (éppen a *szerző* ír a '80-as évek holland importjáról). Ha pedig egy hagyomány nem él, akkor a feltámasztására tett kísérlet csakis muzeális jellegű lehet!
- 22 Azt hiszem a 2010-ben hatalomra kerülő magyar kormány meglépte azt a szintet, amelyet valójában 1945 után, vagy legalábbis 1990 után azonnal meg kellett volna lépni: konkrétan a nemzeti integrációra gondolok, amelynek mintegy szimbóluma a kettős állampolgárság intézménye. Sajnos a külügyi magyar rövidlátás tökéletesen működött, akárcsak 1918–1920 között is. Mintegy szimbolikus – a „foci térben” mindenképpen –, hogy manapság olyan fociakadémia működik Csíkszeredában, amelynek nagycsapata a napokban búcsúztatta a Románia Kupában, a bukaresti sztárszapatot, a Dinamo București-et. A kicsi nagy akar lenni (?) – tehetem fel a kérdést, némi cinizmussal.
- 23 Szingapúr esete ebből a szempontból mintegy erősíti a szabályt.
- 24 Edward Hallet Carr a *Nationalism and After* című művében a nacionalizmus három korszakát határolta el: 1. premodern korszak; 2. a francia forradalom és 1914 közötti korszak: demokratikus politikai nacionalizmus és liberális rendszerek; 3. két világháború közötti korszak: autoriter, xenofób és kizáró jellegű nacionalizmus, e rendszer lényege pedig az, hogy a nemzetet egy elégséges, egységes szerves közösségnek gondolta (ezt még biológiai egységként is gondolták, mindez viszont a 18. századi evolucionista interpretációkhoz vezethető. Griffiths, Martin: *Fifty Key Thinkers in International Relations*. London – New York, 1999, 9. Hasonló kronológiai felosztást vázol Eric Hobsbawm is, azonban a liberális, állami indíttatású nacionalizmus nyelvi-etnikai alapon elzárkózó nacionalizmussá alakulását már az 1880–1914 közötti időszakra teszi. Hobsbawm, Eric: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, 1997.
- 25 Gellner, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009, 76.
- 26 Utolsó enciklopédikus összefoglalása, illetve rendszerezése a témának: Malešević, Siniša – Pavasović Trošt, Tamara: *'Nation-State and Nationalism'*. In: Wiley Blackwell Encyclopedia of Sociology. Eds.: Ritzer, George – Rojek, Chriss. Wiley Blackwell, London, 2018 (https://www.academia.edu/37514571/Nation-State_and_Nationalism_In_G_Ritzer_and_C_Rojek_ed_Wiley_Blackwell_Encyclopedia_of_Sociology_London_Wiley_Blackwell).
- 27 Elias, Norbert: *A civilizáció folyamata*. Gondolat, Budapest, 2004.
- 28 Politikai rendszer működtetése kapcsán Csizmadia Ervin műve alapján, inkább az angol-szász kétosztatú modelljét követte inkább a magyar politikai elit. Ld. Csizmadia Ervin: *A magyar politikai fejlődés logikája – Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan?* Gondolat Kiadói Kör Kft, Budapest, 2017.
- 29 E kérdésre lásd pl. Petrusány György: *Kossuth és Bălcescu*. Belvedere Meridionale kiskönyvtár 15, 2003, 99–114.
- 30 Ezt nevezi John Plamenatz „*keleti nacionaliz-*

- mus”-nak. Plamenatz, John: *A nacionalizmus két típusa*. In: Eszmék a politikában. A nacionalizmus. Szerk.: Bretter Zoltán – Deák Ágnes. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995, 52–53.
- 31 Wallerstein, Immanuel: *The Modern World-System, I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York – London, 1974; Wallerstein, Immanuel: *The Capitalist World-Economy*, Cambridge UP, Cambridge, 1979; Wallerstein, Immanuel: *The Modern World-System, II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*, Academic Press, New York – London, 1980.
- 32 Nyugat-Európa ’80-as évekbeli szociális, jóléti államainak szétzúzása, valamint a kelet-európai államok rendszereinek, gazdaságainak időrendben az ezt követő szétverése ugyanazon globális jelenség-sorba illeszthető: *liberalizáció, privatizáció és dereguláció*. E kérdés kapcsán lásd pl.: Dardot, Pierre – Laval, Christian: *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*, EgyKettő Kiadó, Budapest, 2013, 219–475. Pierre Bourdieu szerint a neoliberalizmus maga a „*pokol gépezete*”. Bourdieu, Pierre: *A neo-liberalizmus lényege. Esély* (Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat), 1998/6, 3–8.
- 33 Szükségesnek tartjuk azt is megemlíteni, hogy etnikailag a magyar polgárság hiánya vagy legalábbis csekély száma lényegesnek számít e folyamatban. A nemzetépítés végül is polgári folyamat, amiben a nemesek, privilegizált rétegeként általában akadályként vesznek részt, ill. csak késve kapcsolódnak be. Valami ilyesmire célzott Szekfű Gyula is remek művében, amelyet egyik akadémikusunk „esszének” minősített. Ld. Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.
- 34 Ebből a szempontból például érdekes a székelek 21. századi, eléggé amatőr *nation-building* jelensége: a székelység, hol mint külön nemzet, hol mint a magyar nemzet része jelenik meg a különféle diskurzusokban (ez is a *szerző* a magyar nemzetépítéssel kapcsolatos véleményét támasztja alá!). Legalább ennyire érdekesek a korrupciós tüntetésekkel (#*Rezist* féle mozgalom) kapcsolatban megfigyelt szociológiai jelenségek: Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Temesváron a magyar fiatalok együtt énekeltek a román fiatalokkal a román himnusz, amely mintegy jelzésértékű, hogy a román politikai nemzet részeként (is) tartják/képzelik magukat! Hasonló jelenségeket csak az 1989-es forradalom során tapasztalhattunk, mintegy 28 év távlatából. Hogy mivel magyarázható e jelenség, nem tisztem eldönteni.
- 35 Ebből a szempontból érdekes, hogy a *szerző* nem a *Kárpát-medence*, hanem a *Duna-táj* fogalmát használta. Eszmetörténeti kérdés, hogy e fogalmak mikor, hogyan, milyen hatásra alakultak ki és kerültek használatba a tudományban, publicisztikában és a politikai diskurzusban?
- 36 Brandenberger, David: *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956*. MA: Harvard University Press, Cambridge, 2002.
- 37 Ebből a szempontból ld. Boia, Lucian: *România elrománosodása*. Koinónia, Cluj-Napoca, 2015.
- 38 https://ro.wikipedia.org/wiki/Loturile_pentru_Campionatul_Mondial_de_Fotbal_1930#Rom%C3%A2nia. Ezek között hét magyar nevével szemben, összesen mintegy négy román nevé.
- 39 Ld. pl. a 2008-as válogatottat: a 23 játékosból egy volt félig román – félig magyar (Tamás Gabriel), illetve egy roma (Bănel Nicolită). Vö. <https://sport.hotnews.ro/stiri-fotbal-3111480-iata-lotul-care-romania-aborda-euro-2008-florin-braturamane-acasa.htm>
- 40 Boia: *i. m.*